

Dwaaltaal

JURRIËN ROOD

DWAAL TAAL

Aangenomen onwaarheden van onze tijd

Populaire
uitdrukkingen,
gezegdes en
woorden waar
niets van klopt

NOORDBOEK

© 2023 Jurriën Rood | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Jelle F. Post

Boekverzorging: Elgraphic

Druk: Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 6471 050 2

NUR 610 | 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

www.jurrienrood.nl

INHOUD

Inleiding: De taal op een dwaalspoor	9
I. On-zinnen	15
'Anders hebben de terroristen gewonnen.'	17
'Angst is een slechte raadgever.'	21
'Een dief zijn van je eigen portemonnee.'	25
'Wie zonder zonde is...'	29
'Niets menselijks is mij vreemd.'	33
'Dat is een semantische discussie.'	37
Autoriteiten en grootspraak	41
'Fighting for peace is like fucking for virginity.'	44
'Appels en peren...'	47
'We don't need no education.'	51
'Over smaak valt niet te twisten.'	56
'Tussen droom en daad...'	60
'Weg met de achterkamertjespolitiek!'	64
Kan het kwaad, al die onwaarheid?	68
II. Vals-woorden	75
'Leuker kunnen we het niet maken...'	77
Leve de <i>vrije</i> markt!	81
'Onderbuikgevoelens'	86
Mag ik dat vragen?	92

<i>Mag ik dit nog wel zeggen?</i>	96
Wij worden niet <i>gehoord!</i>	100
Er dreigt een <i>splitsing</i> in het land	104
Wat is de <i>oplossing?</i>	108
De verborgen agenda van dwaaltaal	112
III. Popzinnen	119
Volkslied van het hart	121
PS: de mening van de Chatbot	126
Verantwoording	131
Dank	133
Noten, verwijzingen, bronnen	135

‘De enorme uitbreiding van objectief beschikbare kennis zet aan, nee dwingt zelfs, tot het gebruiken van uitdrukkingen die als gesloten vaten van hand tot hand gaan, zonder dat de daarin samengebalde denkinhoud zich voor de afzonderlijke gebruiker kan ontvouwen.’

–Georg Simmel (anno 1900)

‘We zullen nooit leren om goed te denken als we de dingen niet bij hun juiste naam noemen.’

–Aldous Huxley (anno 1937)

‘Ik zeg wat ik denk en ik doe wat ik zeg.’

–Vincent Hanna (1995),
Pim Fortuyn (2000)

INLEIDING: DE TAAL OP EEN DWAALSPoor

‘Niets menselijks is mij vreemd.’ – Nee, natuurlijk. Mij ook niet!

‘Angst is een slechte raadgever.’ – Dat zal best; het lijkt mij ook geen goed idee.

Onze spreektaal bevat allerlei uitdrukkingen die we eenvoudig voor waar houden omdat ze zo aannemelijk klinken.

Neem deze, afkomstig uit de alternatieve subcultuur van de vorige eeuw:

‘Fighting for peace is like fucking for virginity’. Voor de vrede vechten is zoets als neuken om maagdelijkheid te bereiken. Onmogelijk. Een contradictie. En dus volstrekt zinloos. Klopt toch? Bam! Wat een sterke uitspraak.

Wie zou er aan zo’n kernachtig gezegde gaan twifelen? Of aan de andere stellige uitdrukkingen die hierboven staan?

Ik ben dat toch gaan doen. Zoals de filosoof Descartes, die vond dat hij te lang de meningen van anderen geloofd had, leek het mij hoog tijd om andermans waarheden niet langer zomaar voor zoete koek te slikken. En bij nader onderzoek bleek dat er eigenlijk weinig klopte van deze stevige uitspraken. Eenmaal begonnen kon ik niet meer ophouden, er waren er veel meer dan ik gedacht had. Het gaat hier om populaire uitdrukkingen uit de moderne spreektaal: stellige, achteloos geponeerde waarheden, zoals ze veelvuldig te horen zijn in het discussieforum van onze tijd, de televisietalkshow. Achter de

glans van zo'n populaire 'waarheid' blijkt regelmatig niets meer schuil te gaan dan een holle frase. Al doende stuitte ik op een compleet eigen genre, van de *aangenomen onwaarheid*.

Zulke uitspraken klinken niet alleen uit de mond van autoriteiten, die in onze mediacultuur nog steeds veel aan het woord komen. De aangenomen onwaarheid wordt evengoed gebruikt door de andere woordvoerders uit die cultuur: artiesten, journalisten en talkshow-presentatoren. En vervolgens ook door degenen die de cultuur niet vormgeven, maar haar ondergaan: de zogeheten 'gewone mensen'.

Enkele vragen dringen zich op: Wat zijn de precieze kenmerken van dit genre? Waarom bestaat het en waarom kent het zo'n wijd gebruik? Is het ook schadelijk? En, zo ja, wat is ertegen te doen?

In dit boek probeer ik deze vragen te beantwoorden. En gaandeweg zal duidelijk worden dat het hier om meer gaat dan een reeks onbewuste taalontsporingen met absurdistische trekjes. Onder de oppervlakte van deze moderne 'dwaaltaal' speelt zich een ware strijd af, niet om waarheid maar om macht en aanzien.

**

Taal is bij uitstek een onderwerp van filosofisch onderzoek, door de eeuwen heen hebben filosofen zich met taal beziggehouden. De zeventiende-eeuwse Engelse filosoof Thomas Hobbes stelde, wat overmoedig, dat de mens het enige dier is dat over taal beschikt. Wat wel klopt is dat de mens in ieder geval de meest uitgewerkte gesproken en geschreven taal heeft. En die biedt ons enorme voordelen: niet alleen kunnen we er onszelf mee uitdrukken, door taal kunnen we ook op hoog niveau communiceren, kennis overdragen en zelfs een staatsordering mogelijk maken. Taal, zo meende Hobbes, is het centrale instrument waardoor de mensheid zich heeft kunnen ontplooien.

Maar even duidelijk zag hij al de keerzijde van dit fraaie instrument: zowel bij de aparte woorden (*names*, benamingen) waar de taal uit bestaat, als in hun aaneenrijging tot zinnen en redeneringen

kan de mens fouten maken. Opzettelijk, bijvoorbeeld door te liegen, maar evengoed onopzettelijk, in de volle overtuiging het juiste te zeggen. En zo ontstaan misverstanden en dwalingen. 'De mens bezit dankzij het gebruik van woorden en rede veel meer kennis dan het wilde dier en hij begaat ook veel meer dwalingen,' schreef de Engelman nuchter. De talige dwaling blijft aan ons voorbehouden. En als de precieze schoolmeester die hij was, bracht Hobbes deze dwalingen, dit 'misbruik' van de taal zoals hij het noemde, onder in precies vier categorieën. Naast leugens en beledigingen wees hij op de onvaste betekenissen van woorden, op foutieve redeneringen en speciaal op alle dubbelzinnige gebruik, zoals in metaforen het geval is (of in grappen, zou je eraan kunnen toevoegen).

De laatste drie vormen het terrein dat we hier gaan verkennen. Bij de aangenomen onwaarheden gaat het niet om aperte leugens en dus ook niet om de bijbehorende opzet. Deze uitspraken horen niet in hetzelfde rijtje als 'De verkiezingen zijn gestolen' (Trump), 'I did not have sex with that woman' (Clinton) of 'Niemand heeft het plan om hier een muur te bouwen' (Ulbricht, 1961). De onwaarheden die wij gaan bestuderen lijken onbewust te zijn, en ook onbedoeld; in de volle overtuiging waarheid te spreken doet men het tegendeel. Eerder dan liegen lijkt het hier te gaan om een verdwalen in de plooiën van de taal: het is dwaaltaal. Als enige diersoort kunnen we ook verdwalen in ons eigen unieke communicatiemiddel.

Bestonden daar in Hobbes' tijd voor de gemiddelde taalgebruiker al ruim genoeg mogelijkheden toe, in de eenentwintigste eeuw zijn de gelegenheden tot talige dwaling alleen maar toegenomen, zeker ook dankzij de invloed van technologie en digitalisering. Zeven procent van alle informatie die via de sociale media tot ons komt is desinformatie, zo bleek uit recent onderzoek; dat wil zeggen opzettelijk onwaar. Het percentage onbedoelde fouten, vergissingen en te goeder trouw gemaakte verdraaiingen was niet gemeten; het kan gemakkelijk veel hoger zijn. Daar is dan nog niet bijgeteld de invloed van tekstproducerende kunstmatige intelligentie, zoals de razendsnel populair geworden chatbot GPT, en alle dwaling die zij kan ver-

oorzaken. Hobbes zou er vast een vijfde categorie voor in het leven hebben geroepen.

In dit kleine onderzoek van moderne dwaaltaal beperk ik me tot twee groepen. Het eerste deel van dit boek richt zich op een verzameling gezegden en vaste uitdrukkingen, die on-zinnen blijken te zijn. De tweede verzameling vormt er het complement van; bij de vals-woorden gaat het om dwalingen die terug te brengen zijn tot één woord en minder onbewust lijken. Ze worden er niet minder vaak om gebruikt.

**

Wat volgt is een verzameling van aangenomen onwaarheden afkomstig uit verschillende afdelingen van de populaire cultuur, verzameld over een paar jaar van televisiekijken en ander mediagebruik. Be-doeld voor alle mediaconsumenten – van kritisch tot goedgelovig, van oude hippies tot moderne veelverdieners, van autoriteiten en journalisten tot liefhebbers van absurdistische humor. Misschien hebt u zich ook weleens geërgerd als in een talkshow de discussie afgesloten wordt met een gemeenplaats, zoals dat ‘wie hier zonder zonde is de eerste steen moet werpen’. Staat u zich te verbijten op een verjaardagsfeestje als uw joviale zwager met grote stelligheid beweert dat angst nu eenmaal een slechte raadgever is. Of vraagt u zich weleens af of vanzelfsprekendheden als ‘de vrije markt’ eigenlijk wel kloppen. Zag u zichzelf, als journalist, genoodzaakt om met een bezorgd gezicht te verkondigen dat er een ‘splitsing’ in het land dreigt? Of werd u, als bestuurder, doodmoe van journalisten die al te persoonlijke vragen stellen, gevolgd door: ‘dat mag ik toch wel vragen?’ Dan is dit het boek voor u! Ga mee op onderzoek door het wonderland van de aangenomen onwaarheid, verbaas en verbijt u en kom eruit tevoorschijn gewapend met tegengif.

Want het goede nieuws is dat we er iets aan kunnen doen. In deze stukken worden populaire aangenomen onwaarheden geanalyseerd en tot hun ware grootte teruggebracht. Of het nu modieuze gezegdes zijn die eigenlijk niet kloppen, losse woorden dan wel vlotte uit-

drukkingen die hun ware aard verbergen – ze worden onder de loep genomen, ontmaskerd en dan, onderbouwd, rechtgezet. Ik schreef deze stukken als filosoof, maar er komt nauwelijks taal filosofische theorie aan te pas. De hier toegepaste vorm van filosofie heeft als belangrijkste doel om helderheid te scheppen in ons denken. Deze filosofie wil als een schoonmaker orde aanbrengen in onze begrippenkamer, door er woorden en zinnen af te stoffen, te ontvetten en te ontdoen van vastgekoekte rommel om ze daarna terug te geven aan de spreektaal van alledag. Zodat u op het volgende feestje, of bij de koffieautomaat, niet meer met de mond vol tanden hoeft te staan als weer eens op hoge toon dooddoeners verkondigd worden, maar eenvoudig naar voren kunt stappen, het koffiekopje neerzetten en tegen de man (het zijn meestal mannen) in kwestie zeggen: ‘Appels en peren zijn prima te vergelijken, angst is géén slechte raadgever en houd nu eindelijk eens op over die onderbuik. En wel om de volgende redenen.’ Om te eindigen met: ‘In plaats daarvan kan je beter de volgende uitdrukking gebruiken:...’

Een paar eeuwen na Hobbes constateerde (taal)filosoof Ludwig Wittgenstein opnieuw dat er op het gebied van de betekenis van woorden en zinnen vaak grote onduidelijkheid heerst. Hij vond dat een ernstige zaak, want hij meende dat het verstand zelf hierdoor wordt aangetast en gaat lijden onder een ‘beheksing (*Verhexung*) door de taal’. En filosofie was volgens hem niets anders dan het gevecht tegen deze taalbeheksing.

Ik weet niet of dat gevecht kan worden gewonnen, maar in de voetsporen van deze eminente voorgangers ben ik er toch aan begonnen. Dit is een verkenning van die machtige heks, die we zelf in ons meedragen en tot leven brengen. En van de verschillende vormen van beheksing die zij veroorzaakt. Maar, om Wittgenstein brutaalweg aan te vullen, de beheksing kan in twee richtingen werken. De kwade taalheks brengt ons in de war en voert ons verstand in een doolhof. Ze kan ons ook verleiden en betoveren in de beste zin van het woord. Aan het eind van dit boek komt ook die prachtige heks naar voren, als tegenwicht tegen alle dwaling.